УДК 341.231:006

ІДЕОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЇЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

IDEOLOGICAL COMPONENT OF THE LEGAL SYSTEM IN TERMS OF ITS MODERNIZATION

Хаустова М.Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії філософії і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бондарева А.М.,
курсант І курсу
Інституту підготовки юридичних кадрів для органів
Служби безпеки України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті визначено, що правова політика є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин узагалі та формування й функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації, зокрема визначає стратегію і напрям трансформації правової системи.

У сучасних умовах, коли вже ні в кого не викликає сумнівів потреба в децентралізації багатьох функцій державної влади, розвитку місцевого самоврядування, стає цілком очевидним, що результативне впорядкування правових і пов'язаних із ними інших відносин на регіональному рівні можливе лише у межах правової політики. Вона здатна ефективно регулювати міжнаціональні відносини, особливо в регіонах, де тісно переплітаються та взаємодіють інтереси багатьох націй, народностей, окремих груп населення і час від часу виникають протиріччя та конфлікти. Правова політика держави має будуватись з урахуванням загроз і висновків глобалізації, передусім із визначенням пріоритетних напрямів юридичного забезпечення національних інтересів країни.

Проаналізовано визначення правової політики як системи правових принципів, теорій, концепцій, ідей, закладених у підвалини правової діяльності держави, які визначають ступінь взаємних обов'язків і відповідальності держави й особи. За своєю сутністю й соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і його політичних лідерів, що здійснюється в діяльності владних структур та існує поряд із такими видами державної політики, як економічна, культурна, соціальна, національна, науково-технічна, фінансова. Головним завданням правової політики є нормативне-правове забезпечення реформ, які проводяться в державі. Правова політика є могутнім засобом здійснення перетворень у суспільстві.

Ключові слова: правова система, громадянське суспільство, правова політика, правова свідомість, модернізація, глобалізація, трансформація, ідеологічний складник правової системи, правова культура, державність.

The article determines that legal policy is a modern important component of the processes of democratic transformation of public relations in general, and the formation and functioning of an effective legal system of society in the context of globalization, in particular, determines the strategy and direction of transformation of the legal system.

In the current context, when there is no longer any doubt about the need for decentralization of many functions of state power, development of local self-government, it is quite evident that effective regulation of legal and related relations at the regional level is possible only within the framework of legal policy. It is capable of effectively regulating interethnic relations, especially in regions where the interests of many nations, nationalities, particular populations are closely intertwined and conflicts and conflicts arise from time to time. The legal policy of the state should be constructed taking into account the threats and conclusions of globalization, first of all determining the priority directions of legal protection of the national interests of the country.

The definition of legal policy as a system of legal principles, theories, concepts, ideas, embedded in the foundations of the legal activity of the state, which determine the degree of mutual obligations and responsibilities of the state and the individual. By its very nature and social goals, legal policy is a special and necessary component of public policy, a means of legal legitimation, consolidation and maintenance of the political course of the country, sanctioned by the will of the people and its political leaders, which occurs in the activity of power structures and exists alongside such types of public policy, as economic, cultural, social, national, scientific and technical, financial. The main task of legal policy is to provide legal and regulatory support to the reforms that are being carried out in the state. Legal policy is a powerful tool for transformation in society.

Key words: legal system, civil society, legal policy, legal consciousness, modernization, globalization, transformation, ideological component of legal system, legal culture, statehood.

Постановка проблеми. Серед наукових напрямів юридичної науки XXI ст. проблема правової політики посідає одне з провідних місць, що є досить обґрунтованим, тому що завдяки її вирішенню розв'язуються багато інших – як теоретичних, так і практичних – питань. У літературі трапляється багато визначень правової політики. Це пов'язано з тією обставиною, що правова політика – складне, багатогранне, інтеграційне явище, яке потребує і відповідних підходів до його дослідження. Також на підходах до аналізу правової політики суттєвим чином відображається і концепція праворозуміння. Оскільки залежно від того, як автор розуміє право, усвідомлення цього феномена буде різнитися, що досить послідовно відобразив В.О. Рудковський [1, с. 42].

Глобалізація впливає на всі підсистеми й елементи правової системи, зокрема правову політику й правову ідеологію, які відграють істотну роль у функціонуванні й розвитку правової системи. В умовах глобалізації на правову політику держави покладається важливе завдання – визначати такі напрями діяльності держави, які були б соціально адекватними, з одного боку, а з іншого – містили в собі ефект «випереджального відображення», тобто відображали б стратегічні пріоритети держави [2, с. 72].

Мета статті – визначення ідеологічного складника правової системи суспільства, аналіз його основних компонентів та їхня трансформація під впливом глобалізаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо розкриття змісту ідеологічного складника розглядається як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, серед яких: П.М. Рабінович, Л.Г. Удовика, М.Г. Хаустова, М.Н. Марченко, Т.В. Кашанина, В.Д. Зоркін, Д.В. Лук'янов, М.Є. Черкас, І.В. Яковюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Правова політика є сучасним важливим компонентом процесів демократичної трансформації суспільних відносин узагалі та формування й функціонування ефективної правової системи суспільства в умовах глобалізації, зокрема визначає стратегію і напрям трансформації правової системи.

У сучасних умовах, коли вже ні в кого не викликає сумнівів потреба в децентралізації багатьох функцій державної влади, розвитку місцевого самоврядування, стає цілком очевидним, що результативне впорядкування правових і пов'язаних із ними інших відносин на регіональному рівні можливе лише у межах правової політики. Вона здатна ефективно регулювати міжнаціональні відносини, особливо в регіонах, де тісно переплітаються та взаємодіють інтереси багатьох націй, народностей, окремих груп населення і час від часу виникають протиріччя та конфлікти [3, с. 7]. Правова політика держави має будуватись з урахуванням загроз і висновків глобалізації, передусім визначенням пріоритетних напрямів юридичного забезпечення національних інтересів країни [4, с. 4–5].

В узагальненому вигляді ***правова політика*** – система правових принципів, теорій, концепцій, ідей, закладених у підвалини правової діяльності держави, які визначають ступінь взаємних обов'язків і відповідальності держави й особи. За своєю сутністю й соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу та його політичних лідерів, що відбувається в діяльності владних структур та існує поряд із такими видами державної політики, як: економічна, культурна, соціальна, національна, науково-технічна, фінансова [5, с. 9–10]. Як особлива форма вираження державної політики, вона спрямована на забезпечення нормального функціонування громадянського суспільства, політичної системи та є способом узаконення, закріплення й здійснення певного політичного курсу в країні. Головним завданням правової політики є нормативне-правове забезпечення реформ, які проводяться в державі. Правова політика є могутнім засобом здійснення перетворень у суспільстві.

Правова політика держави знаходить своє відображення в програмно-правових документах, проєктах, концепціях, заявах, законодавчих актах, зокрема тих, які стосуються правозастосовної сфери. *Основними суб'єктами*, які формують правову політику, є Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Конституційний і Верховний Суд, парламентські комітети, депутатський корпус, наукові установи, представницькі й виконавчі органи. Велика відповідальність у розробленні та проведенні правової політики держави покладена на Міністерство юстиції України та його органи на місцях як її основні координатори й генератори.

Формування державної політики України було започатковано ухваленням Парламентом Декларації про державний суверенітет України та проголошенням Акта незалежності, який було підтверджено результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Наступним важливим кроком на цьому шляху було прийняття Конституції 1996 року, яка закріпила концептуальні положення нової правової політики, що відображають ідеологію демократичної, соціальної, правової державності. Водночас процес вироблення правової політики значною мірою відбувається під впливом міжнародних договорів, які Україна уклала з Європейським Співтовариством [6, с. 29]. В умовах усе більшого ускладнення правового життя, яке виступає ***об'єктом правової політики***, та проведеної в сучасній Україні модернізації саме остання (правова політика) покликана відігравати особливу роль, оскільки є спеціалізованою політикою у сфері права, діяльністю з перетворення юридичних механізмів. Ця політика, організовуючи саму правову дійсність, оптимізуючи юридичний інструментарій, має власний зміст, самостійне значення поряд з іншими видами політики, які здійснюються державою.

На сучасному етапі правова політика держави переживає новий етап свого розвитку, який характеризується інституціоналізацією у сфері прийняття політичних рішень, у науковій спільноті та правовій реальності. Це, відповідно, потребує визначення таких елементів правової політики, як вихідні концептуальні положення концепції, її поняття та ознаки, найбільш оптимальні форми її реалізації, проблеми, які заважають концептуалізації правової політики, питання, що пов'язані з об'єктивізацією Концепції правової політики як доктринального документа тощо. Концепція правової політики – це система теоретичних положень, що фіксують досягнутий рівень правового розвитку й визначають цілі, принципи, перспективи і напрями вдосконалення основоположних механізмів правового регулювання і правозастосовної практики, що найбільш ефективно функціонує у формі доктринального документа. У зв'язку з цим слід зазначити, що відсутність формалізованої Концепції правової політики породжує значні труднощі стосовно визначення пріоритетних напрямів правової політики держави.

Під час визначення основних напрямів формування і розвитку правової політики на цьому етапі розбудови української державності та її правової системи необхідно зважати на низку таких *завдань, реалізація яких набула актуального значення для України*: 1) досягнення такого стану розвитку вітчизняної правової системи, за якого право буде особливим механізмом, покликаним реалізувати й підтримувати сталий і безперервний характер функціонування суспільства й держави в заданих параметрах, тобто має ітися про здійснення правом функції відтворення створюваного державного ладу, політичної та економічної систем; 2) забезпечення захисту та охорони прав і свобод людини та громадянина; 3) відповідно до Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Співтовариством першочергового значення під час формування та здійснення правової політики держави набуває реалізація завдання щодо адаптації законодавства України до вимог законодавства ЄС. Але адаптуючи законодавство України, необхідно забезпечити не лише його відповідність *aquis communautaire,* а й забезпечити механізм його виконання, оскільки часто навіть найдосконаліший нормативний акт на практиці досить складно реалізувати. Виокремлюють у зв'язку із цим два аспекти адаптації законодавства: формальний, що передбачає приведення національного законодавства у відповідність до *aquis communautaire,* та практичний, що полягає у створенні умов, необхідних для застосування адаптованого законодавства [7, с. 37]; 4) урахування принципу історизму у формуванні правової бази нашої державності, тобто забезпечення безперервності, поступовості процесів, що відбуваються в суспільстві, яке накопичує певні традиції, має безпосередню причетність до організації правових форм діяльності всіх гілок влади [8, с. 511]; 5) політика у сфері правозастосовної діяльності й нагляду за виконанням законів та інших нормативних правових актів; 6) сприяння підвищенню рівня правосвідомості та правової культури особистості, посадових осіб державних органів і суспільства загалом, подолання правового нігілізму й інших проявів деформації правової свідомості [6, с. 30–31].

Як зазначають О.В. Малько та О.Ю. Саломатін, правова політика – це неминучий елемент правового розвитку суспільства, особливо сучасного суспільства [9, с. 12]. Правова політика покликана здійснювати управління процесами правового розвитку конкретної країни, підвищувати ступінь упорядкованості та організації юридичного буття. Вона являє собою систему пріоритетів у юридичній

діяльності, у правовій сфері, засновується на загальновизнаних нормах міжнародного права, знаходить своє переважне вираження у правових актах та юридичній ідеології країни. Досить аргументовано підкреслюється в літературі, що «результатом правової політики слугує не тільки певна спрямованість законодавства, але й певна ідеологія…» [10, с. 99].

Необхідність виникнення правової політики перш за все пов'язана з необхідністю постійного вдосконалення права, правового регулювання, з потребою цілеспрямовано змінювати правову систему та визначати вектор правового розвитку суспільства. У кінцевому підсумку саме правове життя «покликало» до себе на службу правову політику.

Тут цілком доречною є аналогія: наприклад, на соціальний розвиток, соціальну систему та соціальне життя покликана впливати соціальна політика; на економічний розвиток, економічну систему та економічне життя суспільства покликана впливати економічна політика; на правовий розвиток, правову систему та правове життя суспільства покликана цілеспрямовано впливати саме правова політика.

Отже, правова політика як фактор модернізації української правової системи покликана: 1) упорядковувати юридичну інформацію в правовій системі; 2) налагодити внутрішні зв'язки між елементами правової системи (правом, юридичною практикою, панівною правовою ідеологією та ін.); 3) організувати взаємодію правової системи та її елементів з економічною, політичною, моральною та іншими системами та її окремими елементами; 4) створити умови для ефективної взаємодії національної та міжнародної правових систем.

За часів незалежності *пріоритетами правової політики в Україні традиційно визначалися такі:* 1) побудова правової держави й громадянського суспільства; 2) удосконалення законодавства і практики його застосування; 3) створення надійної правової бази державних реформ; 4) підтримка самостійності й незалежності вітчизняної юриспруденції; 5) боротьба зі злочинністю; 6) зміцнення охорони й захисту прав людини; 7) подолання правового нігілізму й ідеалізму, підняття рівня правової культури населення та інше [11, с. 112].

Отже, правова політика є породженням модернізації, тобто вона є результатом пошуку осучасненою державою нових схем управління правового життя, що модернізується з метою реалізації принципів законності, правової рівності та справедливості. Відповідно, можливо виокремити такі складники правової модернізації: 1) конституціоналізація права, тобто пріоритетний розвиток його на підставі поваги прав людини та створення системи розподілу влади; 2) поновлення та диференціація права внаслідок зміни моделі економічного розвитку; 3) гуманізація кримінальної політики та раціоналізація виконання покарань; 4) оптимізація судочинства; 5) професіоналізація юридичної науки та юридичної освіти.

Правова політика враховує наявну в країні ***правосвідомість***, перш за все у її масовому, побутовому сегменті. Але навіть за істотного динамізму правосвідомості вона здатна створити атмосферу, у якій діє право, забезпечити стійкість правової системи, що трансформується, завдяки наявності в її підставі якоїсь константи [12, с. 611–612], насамперед моральних установок – справедливості, обов'язковості, солідарності, взаємодопомоги, толерантності, колективізму та ін.) [13, с. 86–87]. Ці глибинні цінності менталітету суспільства залишаються незмінними за всіх модифікацій економічних і політичних (розвиваються скоріше економічних) відносин та забезпечують легітимність усього соціального устрою.

Неможливо не визнати, що в умовах переходу українського суспільства у новий якісний стан більшість населення втягується у конституційно-правові перетворення, оскільки воно усвідомлює безпросвітність своєї колишньої правової орієнтації. Змінюються значні моделі правової поведінки та стереотипи правосвідомості. Значну роль у цьому відіграє моральна та політична правосвідомість. Саме на їхній основі розпочинається формування правосвідомості та відбувається його еволюція. Відповідно, у міру визрівання системної суспільної кризи правосвідомість загалом здатна випереджати трансформацію правової системи. Однак воно втрачає таку здатність, коли правову реальність охоплюють системні протиріччя. Унаслідок цього правосвідомість, яка формується разом із політичними та іншими протиріччями та коливаннями, відстає у своєму русі – у нестабільній обстановці вона набуває нерівномірного характеру розвитку [14, с. 93–95].

Наступний елемент у складі ідеологічної підсистеми – *правова культура* - це елемент, що сформувався у процесі взаємодії права та культури. Сьогодні проблема підвищення її рівня виступає як гарантія розвитку правової держави та модернізації правової системи.

Правова культура – це соціальний організм, який постійно еволюціонує. Отже, правова культура характеризується створенням, утвердженням, збереженням і трансляцією правових цінностей. Фактично вона утворює систему всіх позитивних проявів функціонуючої правової дійсності, яка концентрує в собі досягнення юридичної освіти, науки та практики. Вона виступає внутрішньою духовною стороною правової системи та пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовну та інші види правової діяльності [15, с. 5, 6].

Людству загалом і кожному народу зокрема необхідна морально-ціннісна, правова система координат. Пронизуючи суспільне буття та свідомість, правові цінності слугують джерелом, «контрольним еталоном» мотивації поступків людей. Охоплюючи всі сфери суспільного життя, система цінностей та відповідних їй принципів засновується на історичному досвіді людства. Безумовно, цінності можуть змінюватися, та при цьому іноді радикально. Зміни історичних умов відображаються на стані правової культури. На етапі переходу від однієї моделі державності до іншої спостерігається, з одного боку, критика попередньої системи цінностей, а з іншого – формування нових цінностей і принципів. Не заперечуючи цієї закономірності, все ж слід визнати, що перехід до нового якісного стану правової культури не може супроводжуватися повною відмовою від попередніх правових досягнень. У правових цінностях і традиціях сконцентровано позитивний досвід попередніх поколінь, який дає змогу суспільству обирати оптимальний шлях подальшого державно-правового розвитку. Саме тому правова культура відображає нерозривну єдність минулого (історична традиція), сучасного стану правової системи та суспільних уявлень про його майбутній (бажаний) стан [16, с. 643].

Правова культура має місце тоді, коли має місце систематичне відтворення єдності правових знань, переконань, цінностей і практичної діяльності з їхньої реалізації у нормі поведінки, що стало загальним правилом [17, с. 121, 122].

Висновки. Отже, увесь модернізаційний курс Української держави повинен бути спрямований на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки вони визнаються вищою цінністю на конституційному рівні. Простим, таким, що лежить на поверхні, критерієм необхідності проведення правової політики у сфері модернізації правової системи є її спрямованість на забезпечення прав і свобод її громадян, якої б інноваційної сфери суспільних відносин це не торкалося.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рудковский В.А. Правовая политика и осуществление права / под ред. Н.Н. Вопленко. Волгоград : Изд-во Волгоградского ун-та, 2009. 156 с.
2. Хаустова М.Г. Ідеологічна складова правової системи в умовах її модернізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2014. Вип. 4. Т. 1. С. 71–77.
3. Руднєва О.М. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь). *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. мат-лів наук.-практ. конф., м. Київ, 5 грудня 2012 р. / за ред. О.М. Руднєвої. Київ : НІСД, 2013. 160 с.
4. Хвалеев В.О. Правовая политика России в условиях глобализации : автореф. дисс. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов-на-Дону, 2008. 210 с.
5. Правовая политика. Право. Правовая система : монография / под ред. А.В. Малько. Москва : Юрлитинформ, 2013. 344с.
6. Петришин О.В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. мат-лів наук.-практ. конф., м. Київ, 5 грудня 2012 р. / за ред. О.М. Руднєвої. Київ : НІСД, 2013. 160 с.
7. Яковюк І.В. Правова політика України в умовах європейської інтеграції. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. мат-лів наук.-практ. конф., м. Київ, 5 грудня 2012 р. / за ред. О.М. Руднєвої. Київ : НІСД, 2013. 160 с.
8. Тацій В.Я. Проблеми формування правової політики в Україні. *Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю* / відп. за вип. О.В. Петришин. Харків : Право, 2010. 936 с.
9. Малько А.В., Саломатин А.Ю. Основы правовой политики : учеб. пособие для магистрантов. Москва : РИОР: ИНРА-М, 2013. 170 с.
10. Майер-Малы Т. Идея права – правовая наука – правовая политика. *Право XX века : идеи и ценности*. Москва : Проспект, 2001. 213 с.
11. Модернізація України – наш стратегічний вибір : щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. Київ : НІСД, 2011. 432 с.
12. Правосвідомість у правовій системі України: еволюційні особливості, професійний і регіональний виміри. *Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 тт. Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України* / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.
13. Черкас М.Є. Правосвідомість та її функції в механізмі правового регулювання : монографія. Харків : Право, 2014. 156 с.
14. Скакун О.Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение *Право Украины*. 2013. № 1. С. 93–116.
15. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю.П. Битяка, І.В. Яковюка. Харків : Право, 2007. 248 с.
16. Правова культура як характеристика якісного стану правової системи. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 тт. Т.1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2008. 728 с.
17. Яковюк И.В. Правовая культура как характеристика качественного состояния правовой системы. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 117–132.